

ПОЛІТИЧНИЙ КУРС РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА ЩОДО СЕЛЯНСТВА В РОКИ “ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ” В ДІЯЛЬНОСТІ І. Є. КЛИМЕНКА

Віктор ГРІНЧЕНКО (Кіровоград)

У статті розглядаються деякі аспекти діяльності І. Є. Клименка, пов'язані з реалізацією політичного курсу щодо селянства в період його перебування на керівних посадах у наркоматах землеробства РСФРР та СРСР у 1928–1929 рр.

Ключові слова: політичний курс, надзвичайні заходи, колективізація.

В статье рассматриваются некоторые аспекты деятельности И. Е. Клименко связанные с реализацией политического курса относительно крестьянства в период его пребывания на руководящих должностях в наркоматах земледелия РСФСР и СССР в 1928–1929 гг.

Ключевые слова: политический курс, чрезвычайные меры, коллективизация.

The article is devoted to some aspects of I. Klimenko related to the implementation of policies on the peasantry during his stay in senior positions in the Commissariat of Agriculture of the Russian Socialist Federal Soviet Republic and the USSR in 1928–1929 biennium.

Key words: policy, emergency measures, collectivization.

Іван Євдокимович Клименко (1891–1937) є одним з українських радянських партійних і державних діячів, які були репресовані сталінським

режимом і потім реабілітовані. Свого часу в літературі радянських часів, безпосередньо присвяченій І. Клименку, його біографія висвітлювалася досить тенденційно. Зміст фактів, їхній аналіз не виходили за рамки дозволеного тоді в історичній науці [27]. У роки незалежності автором зроблена спроба комплексного дослідження радянського періоду в біографії І. Клименка [6], опубліковано ряд статей, у яких подані окремі періоди його біографії та ключові факти політичної і господарської діяльності [5].

В цій публікації ми поставили за мету проаналізувати деякі аспекти діяльності І. Клименка в час його перебування за межами України – на керівних посадах у наркоматах землеробства РСФРР та СРСР. Цей період його діяльності, який припав на роки “великого перелому” й був тісно пов’язаний з реалізацією політичного курсу радянського керівництва щодо селянства, ще не став предметом достатнього висвітлення. Він є досить насиченим у біографії І. Клименка та репрезентативним в контексті показу складних процесів економічного й політичного розвитку цього періоду.

Доля розпорядилася так, що тривалий час І. Клименко не був задіяний на керівній роботі безпосередньо у сфері сільського господарства. Виходець із села на Чернігівщині, він уже з юних років працював у друкарнях Києва, де й розпочав кар’єру професійного революціонера-більшовика. Призначення його 1922 р. наркомом землеробства УСРР, як уважаємо, мало на меті посилити партійне керівництво в наркоматі. На той час він уже став досить помітною фігурою у складі “другого ешелону” влади, у свої тридцять років мав значний досвід радянської і партійної роботи. Прийнявши комісаріат у тяжкому 1922 році й пропрацювавши тут до початку 1925 р., він чимало зробив для сільського господарства республіки. Зокрема, об’єктивно сприяв процесу поглиблення непу на селі й за кілька років здійснив певну еволюцію від керівника “воєнно-комуністичного” типу до керівника, який визнав необхідність нової економічної політики та став її активним провідником.

26 лютого 1928 р. постановою РНК РСФСР І. Клименка було призначено першим заступником наркома землеробства РСФСР [23, с. 132]. На цій посаді він працював майже два роки. Знову, як і нещодавно в Україні, сферою його діяльності стало керівництво сільським господарством і припало воно в основному на роки “великого перелому”.

У другій половині 1920-х рр. у країні відчувалися значні труднощі в забезпеченні продовольством міського населення, яке швидко зростало з розвитком індустріалізації. Спостерігається суттєве відставання зросту товарної продукції сільського господарства від зросту споживання населення країни. Липневий (1928 р.) пленум ЦК ВКП(б) відмітив, що “зернова проблема є однією з найсерйозніших проблем господарської політики” [18, с. 350]. Кілька років відчувалися значні труднощі з хлібозаготовками. Зернову кризу намагались долати з допомогою надзвичайних заходів, які досить широко стали практикуватися вже в першій половині 1928 р. Почала застосовуватись стаття кримінального кодексу, за якою приховування зерна

каралося його конфіскацією. Все це ненабагато відрізнялося від конфіскацій часів “воєнного комунізму”.

Політика надзвичайних заходів стосовно селянства внесла розкол у партійні ряди. На липневому (1928 р.) пленумі ЦК ВКП(б) розмежувалися прибічники послаблення темпів індустріалізації і ті, хто виступав за пріоритет індустріалізації, які б серйозні заходи примусу не довелось би застосовувати до селянства. М. Бухарін говорив про “хвилю розчарування” і “спалахи невдоволення” на селі, про “повернення до воєнного комунізму”. Й. Сталін визнавав допущені перегини, пропонував не поспішати, висловлював надію, що наступного разу під час хлібозаготівель цього не трапиться [15, с. 137].

На цьому пленумі виступали за відміну надзвичайних заходів і говорили про перегини, пов’язані з ними не тільки Бухарін, Томський, Риков, але й ряд інших членів ЦК – Стецький, Хатаєвич, Сокольников, Клименко, Медведєв, Ейхе, Калінін” [32]. Від себе додамо, що особливого радикалізму у висловлюваннях Клименка, як, скажімо, у Бухаріна, не було, хоча Клименко й говорив про необхідність підвищення закупівельних цін на зерно, відзначаючи, що йому не зрозуміло, “чому селянин сіє хліб – за звичкою чи що?” [6, с. 169]. У цьому його позиція була близькою до позиції майбутньої “правої опозиції”, вимоги якої в липні 1928 р. спонукали ЦК ВКП(б) піти на підвищення офіційних закупівельних цін на зерно. Однак це не розв’язувало проблеми, тому що ціни на “чорному ринку” зростали набагато швидше.

У цілому ж, стосовно надзвичайних заходів на цьому пленумі було досягнуто компромісу. Після впертої боротьби вдалося виробити спільну резолюцію, і надзвичайні заходи були відмінені. Липневий (1928 р.) пленум певною мірою став перемогою групи Бухаріна. Більшість ЦК в той час ще підтримувало Бухаріна, Рикова й Томського в їх зважених закликах [1, с. 93]. Але компроміс був недовгим. Незабаром Сталін та його оточення знову повернулися до надзвичайних заходів.

Розв’язання проблем щодо збільшення продуктивності сільського господарства, пов’язаних з виходом із хлібозаготівельної кризи все більше вбачалось у колективізації. Колективним господарствам, інтерес до яких ще нещодавно дещо знизився, знову приділяється значна увага. Бухарін і його послідовники все ще пов’язували свої надії з постачальницько-збутовими кооперативам і вважали, що поступово вони приведуть до розширення колективного землекористування, однак офіційна політика під тиском Сталіна все більше демонструвала свою прихильність до колгоспів.

І. Клименко був серед активних прибічників колективізації, причому спочатку підходив до цього питання більш реалістично, виступаючи проти її форсування. Це виявилось у його виступі на згаданому липневому (1928 р.) пленумі ЦК ВКП(б) при обговоренні питання про політику хлібозаготівель. Тут він висловився за те, що не обов’язково зараз же негайно залучати основну частину селянства в колективи, а слід робити це через кооперацію. Відзначав, що мало говориться останнім часом про індивідуальні селянські господарства й навіть забули про кооперацію, захопившись проведенням

з'їздів колгоспів. Говорив про необхідність поряд з енергійною роботою з будівництва колгоспів і радгоспів звернути увагу на індивідуальні селянські господарства, які до кінця п'ятирічки даватимуть основну частину продукції та заявив, що рішуче буде підтримувати перший пункт проекту резолюції, де йшлося про індивідуальні селянські господарства. А. Мікоян (основний доповідач) кинув йому до певної міри провокаційне питання: “Тільки перший?”, на що І. Клименко відповів, що підтримує всю резолюцію, інакше заявив би про свою незгоду [6, с. 170].

У цьому епізоді, в усвідомленні І. Клименком необхідності підтримки селян-одноосібників, ми також знаходили деяку близькість його до більш зважених бухарінських поглядів. У кінці червня 1928 р. М. Бухарін виклав у політбюро свої тези, в яких відзначив, що селяни-одноосібники ще довгий час залишаться вирішальною силою на селі [2, с. 300]. Але, слід зазначити, що в цілому І. Клименко в питаннях сільськогосподарської політики аж ніяк не йшов за “правими”, хоча, як бачимо, об'єктивно й був близький до них з ряду питань. Навпаки, він активно виступив проти “правого ухилу”.

У квітні 1929 р. на XVI конференції ВКП(б) І. Клименко вже не акцентує увагу на підтримці також й індивідуальних селянських господарств, а активно виступає за “виробниче кооперування” бідняцьких і середняцьких мас, укладаючи сюди й поняття колективізації. Колективні господарства тоді пропагувались як вища форма виробничого кооперування, наголошувався “тісний і органічний зв'язок між колгоспним рухом і всією системою сільськогосподарської кооперації” [26, с. 4]. Відмінності між колгоспами і кооперацією – двома принципово різним видами колективних господарств – не визнавалися. Сталін заявив, що “таке протиставлення не має нічого спільного з істиною. Насправді колгоспи є вид кооперації, найбільш яскравий вид виробничої кооперації. ... Колгоспи становлять нерозривну складову частину кооперативного руху взагалі, ленінського кооперативного плану зокрема” [29, с. 89].

На XVI партконференції І. Клименко говорив: “Широкі бідняцькі й середняцькі маси слід визнати повністю підготовленими до практичного проведення кооперативного плану Леніна не тільки на основі товарообігу, але й на основі організації кооперативно-громадського виробництва... Ми маємо значно зрослі матеріальні й організаційні передумови до того, щоб забезпечити широкий розвиток виробничого кооперування і, зокрема, машинізацію, розвиток науково-дослідної роботи, дослідної справи, радгоспів і колгоспів... Ми маємо все необхідне для того, щоб поставити практично, у широкому масштабі впровадження в життя нових виробничих форм змички робітничого класу із селянством” [31, с. 328].

Питання про нові форми змички між містом і селом було тоді одним з найважливіших у розбіжностях між “правими” і сталінською “більшістю”.

Бухарін виступав за підвищення регульовальної ролі ціни в розвитку економіки, проти порушення ринкових зв'язків як основної форми змички промисловості і сільського господарства, проти перетворення селянства із

продавця хліба в його здавача. Сталін же виступав за “виробничу змичку між індустрією і сільським господарством” і спосіб її встановлення вбачав у розширенні будівництва колгоспів і радгоспів. Він звинувачував Бухаріна в тому, що той виступає проти нових форм змички, робить ставку на розвиток індивідуального селянського господарства, негативно ставиться до колгоспів і т. п.

І. Клименко на XVI партконференції, явно поділяючи антибухарінські настрої, заявив: “Я вважаю найбільшою, принциповою помилкою правих ухильників недооцінку ними значення нових форм виробничої змички. Звідси виникає песимізм, а іноді й паніка перед труднощам, а найголовніше – звідси випливають неправильні висновки стосовно нашої сільської політики...” [31, с. 328].

Другу принципову помилку “правих” він убачав у недооцінці ними класової боротьби. На квітневому (1929 р.) пленумі ЦК ВКП(б) Бухарін прямо виступив проти тези про посилення класової боротьби в міру просування до соціалізму, сформульованої Сталіним на липневому (1928 р.) пленумі, побачивши в ній теоретичне обґрунтування “надзвичайщини” [3, с. 263–264]. І. Клименко, заявляючи на XVI партконференції, що “масовий процес перебудови, переробки індивідуальних бідняцько-середняцьких господарств буде проходити в обстановці загостреної класової боротьби”, що “на основі виробництва класова боротьба буде найбільш жорстокою, бо тут вирішується питання хто кого”, зазначав, що цей момент “праві” недооцінюють [31, с. 329]. Таким чином, допомагаючи громити так званий “правий ухил”, він зі свого боку об’єктивно сприяв наближенню сталінської колективізації з усіма її негативними наслідками.

Успіхи колективізації значною мірою пов’язувалися тоді з механізацією сільгоспвиробництва. Забезпечення села тракторами й іншою технікою входило в коло діяльності І. Клименка. Зокрема, він був безпосередньо причетним до створення машинно-тракторних станцій.

Господарська практика 1920-х рр. породила різні форми організації технічного обслуговування селян. Такими стали, зокрема, прокатні пункти при земвідділах виконкомів рад, які були передані потім переважно сільськогосподарській кооперації. Однією з форм запровадження техніки на селі були машинно-тракторні товариства (МТТ), які існували в системі сільгоспкооперації. Але особливу роль зіграли тракторні колони, що стали підґрунтям для виникнення перших машинно-тракторних станцій (МТС).

Перші тракторні колони були створені тракторним комітетом при Наркомземі України 1923 р. [21, с. 150] (тобто в період, коли наркомом землеробства республіки був І. Клименко). Пізніше вони стали виникати в системі сільськогосподарської кредитної і споживчої кооперації, при колгоспах і радгоспах. Їхнє завдання, полягало в тому, щоб популяризувати трактор на селі, надавати практичну допомогу селянам в обробці їхніх земель. Однак в умовах індивідуального господарювання ефективність тракторних колон була низькою. У 1926 р. в Україні спочатку у вигляді експерименту

почався перехід до принципово нової форми виробничого обслуговування селян: тракторна обробка землі здійснювалась не окремо по господарствах, а лише при об'єднанні землі в єдиний масив. Позитивний досвід обробки полів тракторною колоною був набутий у Березовському районі на Одещині радгоспом імені Шевченка. Цей досвід одержав високу оцінку на XV з'їзді ВКП(б). 1928 р. на базі тракторних колон цього радгоспу створили першу в СРСР машинно-тракторну станцію. Першим її директором став заступник управляючого Радгосптресту агроном О. Маркевич.

Л. Гоппен, колишній особистий секретар І. Клименка, що працювала з ним кілька років, згадувала, що він приділяв велику увагу досвіду Маркевича, уважно слідкував за його працями в Україні і в Москві, всіляко його підтримував. Коли вийшла книга Маркевича, присвячена МТС, обидва були прийняті Сталіним. Після тривалої бесіди вони повернулись у Наркомзем, і Клименко представив Маркевича як голову Трактороцентру [9, арк. 2].

В останньому Л. Гоппен допустила неточність. Головою правління Трактороцентру став сам І. Клименко, а його заступником – О. Маркевич. На таких посадах вони представлені в центральній пресі 1929 р. Розмова зі Сталіним відбулася, очевидно, незадовго до прийняття 5 червня 1929 р. постанови Ради Праці і Оборони СРСР “Про організацію машинно-тракторних станцій”. У постанові визнавалося своєчасним розпочати широке будівництво машинно-тракторних станцій “як одного з основних способів до перебудови індивідуальних селянських господарств у великі колективні господарства” [11, с. 79]. Для здійснення наміченої програми будівництва МТС та їхньої експлуатації організувалося акціонерне товариство “Всесоюзний центр машинно-тракторних станцій” (Трактороцентр).

Засновниками товариства були державні й кооперативні організації, тісно пов'язані із сільським господарством. “Трактороцентр, – зазначав Клименко, – “є по суті центром, що ставить перед собою завдання сприяння і організаційно-технічної допомоги будівництву великого громадського сільськогосподарського виробництва”. Уже в 1929/30 господарському році, за його словами, передбачалось охопити машинно-тракторними станціями близько 1,5 млн. гектарів і закласти 100 МТС [12, с. 1–2].

Машинно-тракторні станції, до масового створення яких був причетний І. Клименко, проіснували три десятки років – до 1958 р., коли їх реорганізували в ремонтно-технічні станції, а колгоспи зобов'язали викупити техніку. Свого часу МТС відіграли позитивну роль у розвитку сільського господарства, хоча й були насамперед складовим елементом колгоспного ладу – однієї з головних підвалин командної економіки.

Доля ж ряду керівників Трактороцентру, зокрема, і підтриманого у свій час І. Клименком О. Маркевича, склалася трагічно. 1933 року діяльність Трактороцентру оцінили як шкідницьку, сфабрикувавши справу про “контрреволюційну організацію”, члени якої нібито вели шкідницьку роботу в МТС. Із заарештованих спеціалістів-аграрників частину розстріляли, а інших засудили до різних строків позбавлення волі. Реабілітовані вони були лише в 1957 р. [Див.: 4, с. 136–140]. Можливо, й І. Клименко, якби він в цей

час був пов'язаний з роботою Трактороцентру, а не працював уже кілька років в іншому місці, міг бути репресований уже тоді, а не 1937 року.

Багато питань, які вирішувались Наркомземом, були підпорядковані проблемі підвищення врожайності. Вона ставилась тоді як завдання великого державного значення, і в його реалізації був задіяний І. Клименко. За його участі при НКЗ РСФРР організується комітет з підвищення врожайності. 1929 року вийшла книга І. Клименка "Підвищення врожайності і завдання агрономії", адресована агрономічному сектору, земельним працівникам і кооператорам, що охоплювала широке коло питань з практичного виконання директив. Головні труднощі в їхньому виконанні він вбачав у тому, що доводиться мати справу з дрібним і середнім розпорошеним селянським господарством, яке даватиме і в найближчі п'ять років основну масу товарної продукції. Він уважав, що подолання труднощів неможливе без поголового кооперування дрібних індивідуальних господарств, наполегливої роботи з колективізації селянських господарств [16, с. 8–9].

Влітку і восени 1929 р. наростає рішучість вести колективізацію все інтенсивнішими темпами. Під час хлібозаготівельної кампанії знову виникли значні труднощі, і свавілля на місцях у їхньому подоланні набуло широкого розмаху. В центрі все настійніше лунали заклики до колективізації сільського господарства вже не у віддаленому майбутньому, а негайно, оскільки вона здавалася панацеєю від усіх тодішніх бід. Улітку 1929 р. в країні почалося форсування колективізації, що вело до зростання напруженості на селі, посилення конфліктів.

Порушення закону, насилля викликали протести селян аж до відкритих виступів. Позиції заможних селянських господарств суттєво підірвалися у результаті конфіскації в них хлібних лишків і частини засобів виробництва, розорювальних сільськогосподарських податків. Обстановка ще більше загострилася з прийняттям 18 липня 1929 р. постанови, в якій говорилося про недоцільність прийому куркулів до колгоспів і необхідність систематичної роботи з очищення їх від куркульських елементів [8, с. 25]. Внаслідок цього багато куркульських сімей опинилися в безвихідному становищі. Це протиставило їх усьому селянству, викликало опір куркульства.

В кінці 1929 р. радянським керівництвом фактично були відкинута принципи добровільності в колективізації. Сталися кардинальні зміни в аграрній політиці. У статті "Рік великого перелому" Сталін стверджував, що здійснився "корінний перелом в розвитку нашого землеробства від дрібного й відсталого індивідуального господарства до великого й передового колективного землеробства", та що "у колгоспи пішов середняк" [30, с. 124–125; 132]. Листопадовий (1929 р.) пленум ЦК ВКП(б) пройшов під знаком прискорення темпів колективізації, перегляду відповідних цифр п'ятирічного плану. В його рішеннях указувалось, що "колгоспний рух ставить уже завдання суцільної колективізації перед окремими областями" [19, с. 29].

5 грудня 1929 р. політбюро ЦК ВКП(б) створило спеціальну комісію під керівництвом А. Яковлева. Комісії було доручило внести пропозиції з корінних питань колгоспного руху й підготувати проект постанови про темпи

колективізації. У комісію увійшли керівники ряду крайових та обласних організацій, центральних органів, у тому числі й І. Клименко [див.: 14, с. 47].

Центральним у роботі комісії стало питання про темпи колективізації, але охоплювалися й інші важливі проблеми. У комісії створили ряд підкомісій для розробки окремих питань колгоспного будівництва: темпи колективізації, типи господарств у районах, що підлягали колективізації, кадри, ставлення до куркуля та ін. Відзначимо участь Клименка в розв'язанні такої важливої проблеми, як ставлення до куркульства в районах суцільної колективізації. Виробити відповідні пропозиції доручалося підкомісії у складі К. Баумана (голова), І. Клименка, Т. Рискулова, Г. Камінського [див.: 13, с. 266–267].

З переходом до політики суцільної колективізації поставало питання про долю вже не окремих куркульських господарств, а про всю їхню масу в цілому. Форсування колективізації означало розгортання розкуркулення, тобто конфіскації господарського майна заможного селянства, підкомісія Баумана пропонувала в районах суцільної колективізації перейти до експропріації всіх засобів виробництва в куркульства, передавши їх у неподільний фонд колгоспів. Визнаючи, що розв'язати “куркульську проблему” виселенням всієї маси куркульського населення у віддалені місця або подібними заходами, справа безнадійна. Підкомісія вважала за необхідне проводити стосовно куркуля диференційовану тактику. Пропонувалося, по-перше, заарештовувати або висилати куркулів, що активно чинять опір соціалістичним порядкам і ведуть контрреволюційну підривну діяльність, по-друге, виселяти (переселяти) тих куркулів, які відмовляються підкоритись політиці суцільної колективізації, і по-третє, використовувати більшість куркульського населення як робочу силу, без надання виборчих прав, встановити 3–5-річний випробувальний строк, після якого колишні куркулі могли стати повноправними членами колгоспу [див.: 13, с. 272–273].

Думка членів підкомісії про можливість прямого курсу на знищення експлуататорських класів та експропріацію куркульства в районах суцільної колективізації фактично відповідала відомому гаслу про перехід до “політики ліквідації куркульства як класу”, що був проголошений 27 грудня 1929 р. в промові Сталіна на конференції аграрників-марксистів [28, с. 165]. У літературі прямо вказується, що цю тезу Сталін оприлюднив на основі висновків комісії Яковлева, яка висловилася за перехід у районах суцільної колективізації до політики ліквідації куркульства як класу [20, с. 199].

Поряд з цим, при всій упередженості класового підходу до куркуля, пропозиції підкомісії Баумана все ж залишали більшості експропрійованого куркульства шанс бути залученими до громадського виробництва й одержати через певний час громадянські права за умови, що воно підкориться новим порядкам на селі й буде лояльно ставитися до заходів радянської влади. Однак ця пропозиція не отримала належної підтримки. Через відсутність єдиної думки комісія А. Яковлева прийняла рішення внести в проект постанови ЦК ВКП(б) пункт про заборону прийняття куркулів у колгоспи. Комісія вважала за можливе допустити в районах суцільної колективізації

конфіскацію куркульських засобів виробництва на користь колгоспів, виселення злісних куркулів та ін. [див.: 13, с. 274].

Постанова ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. “Про темпи колективізації та заходи допомоги держави колгоспному будівництву”, прийнята політбюро ЦК ВКП(б) на основі пропозицій комісії А. Яковлева, але із суттєвими поправками й доповненнями, серед іншого підтвердила “недопустимість прийняття куркулів в колгоспи” [19, с. 74]. Причому в постанові говорилося про недопустимість прийому куркулів взагалі, а не лише в районах суцільної колективізації як це пропонувалось у проекті комісії [див.: 13, с. 287].

Однак постанова ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. не містила пояснень, як проводити розкуркулення й що робити з розкуркуленими, хоча політичний курс на ліквідацію куркульства вже був проголошений. Для вироблення конкретних заходів і способів здійснення такої політики 15 січня 1930 р. була створена спеціальна комісія політбюро під головуванням В. Молотова. 30 січня політбюро затвердило підготований цією комісією текст постанови ЦК ВКП(б) “Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації”. Заходи, намічені в постанові, були багато в чому подібними до тих, які пропонувала раніше підкомісія К. Баумана (зокрема, поділ розкуркулюваних на три категорії й диференційований підхід до них), але ще більш жорсткими. Внаслідок прийняття цих рішень шлях у колгоспи будь-якій категорії куркульства у всіх випадках був закритий [6, с. 182].

Таким чином, І. Клименко, працюючи в комісії А. Яковлева, був причетним до вироблення важливих документів з питань колективізації. Слід сказати, що ця комісія мала ймовірніше технічне, ніж політичне призначення. Незважаючи на високі пости осіб, що входили до її складу, у ній усе ж не було жодного члена політбюро. А політичні рішення на основі пропозицій комісії приймало в кінцевому підсумку саме воно. Однак, не можна заперечити й того, що І. Клименко в межах своїх повноважень справив певний вплив на прийняття цих рішень і на ньому повною мірою лежить тягар історичної відповідальності за методи проведення колективізації. Разом з тим і та певна обачливість, яка все-таки виявлялася ним та іншими керівниками, хоча вона й не була підтримана й закріплена в рішеннях, також повинна бути оцінена.

У кінці 1929 р. створюється об'єднаний Наркомат землеробства СРСР. Його очолив А. Яковлев, а І. Клименко 16 грудня 1929 р. був затверджений одним із заступників наркома землеробства СРСР [22]. У союзному Наркомземі він керував сектором кооперування, колективізації, контракції і кредиту [24, арк. 120]. Того ж року І. Клименка обрали головою Всесоюзної ради і Ради спілок сільськогосподарської кооперації [17].

Діяльність його в цей період підпорядковувалася розгортанню колгоспного будівництва. За дорученням колеги Наркомзему СРСР комісія під його керівництвом розробляє проект постанови про роботи із землеустрою на 1929–1930 рр. Для забезпечення своєчасного проведення землевпорядних робіт у радгоспах і колгоспах докорінно переглядалися плани й методи цієї справи. У постанові, прийнятій 23 грудня 1929 р., колегія

Наркомзему СРСР запропонувала Наркомземам союзних республік відкласти індивідуальне землевпорядкування, не пов'язане із землевпорядкуванням радгоспів і колгоспів, за винятком деяких національних районів, де колективний рух ще не одержав значного поширення. Ставилось завдання перегрупувати землевпорядні сили й засоби таким чином, щоб забезпечити повністю потреби районів суцільної колективізації та районів значного збільшення колгоспів і радгоспів [25, арк. 6, 8–9]. Ці ж положення знайшли своє відображення у згаданій вище постанові ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. [див.: 13, с. 287].

Обставини склались так, що І. Клименко зовсім недовго пропрацював на нових постах. 10 січня 1930 р. політбюро ЦК ВКП(б) розглядало питання про голову Сибірського крайвиконкому, і на цю посаду рекомендували Клименка. Нова посада охоплювала керівництво всією радянською роботою у величезному Сибірському регіоні, та ще й у відповідальний момент початку суцільної колективізації. В лютому 1930 р. І. Клименко приступив до нової роботи. Його діяльність на цій та подальших посадах, які він займав до кінця свого життя, вже стали предметом окремої публікації [див.: 7].

Отже, працюючи в описаний період на керівних посадах у наркоматах землеробства РСФРР та СРСР, І. Клименко брав активну участь в розробці та реалізації ряду важливих питань політики радянського керівництва на селі. Він був активним прибічником колективізації, безпосередньо причетний до організації широкого впровадження МТС і т. ін. У цій своїй діяльності в цілому він належав до просталінськи налаштованої більшості партійного й державного керівництва країни. Але його спроби більш реалістичного, більш зваженого виконання політичних рішень, що виявилися, зокрема, у деяких питаннях, пов'язаних з колективізацією, також не повинні залишатися поза увагою. Адже найменші розходження з офіційною партійною лінією, навіть у дрібних тактичних питаннях, у тодішній гнітючій атмосфері боротьби з різними “ухилами”, могли мати серйозні наслідки. У подальшому подібні наслідки позначились на кар'єрі І. Клименка й призвели 1937 р. до необгрунтованих звинувачень його у шкідництві й фізичного знищення. Але все це було пізніше, а поки що сталінська колективізація, у тому числі й за діяльної участі І. Клименка, набирала оберти ...

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бордюгов Г. А., Козлов В. А. История и конъюнктура: Субъективные заметки об истории советского общества. – М., 1992. – 352 с.
2. Боффа Дж. История Советского Союза. В. 2-х т. – Т. 1. От революции до второй мировой войны. Ленин и Сталин. 1917–1941 гг. – М., 1990. – 632 с.
3. Бухарин Н. И. Выступление на объединенном пленуме ЦК и ЦКК ВКП(б) 18 апреля 1929 г. // Бухарин Н. И. Проблемы теории и практики социализма. – М., 1989. – С. 253–308.
4. Викторов Б. А. Без грифа “секретно”: Записки военного прокурора. – М., 1990. – 336 с.
5. Гринченко В. Деятельность И. Е. Клименко на Украине в 1922–1924 гг. // Современная публицистика и историко-партийная наука. Сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1991. – С. 146–153; Його ж. І. Є. Клименко: сторінки політичної

діяльності (1917–1921 рр.) // Наукові записки. – Вип. 11. – Серія: Історич. науки. – Кіровоград, 2008. – С. 91 – 99. Його ж. Діяльність І. Є. Клименка на посаді наркома землеробства УСРР // Наукові записки. – Вип. 12. – Серія: Історич. науки. – Кіровоград, 2009. – С. 149–160 та ін.

6. Грінченко В. Г. Політична і господарська діяльність І. Є. Клименка (1917 – 1937 рр.) / Дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1993. – 227 с.

7. Грінченко В. Маловідомі сторінки біографії І. Є. Клименка // Наукові записки. – Вип. 10. – Серія: Історич. науки. – Кіровоград, 2007. – С. 70–76.

8. Данилов В. П., Івницький Н. А. О деревне накануне и в ходе сплошной коллективизации // Документы свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации. 1927–1932 гг. – М., 1989. – С. 9–50.

9. ДАОО (Державний архів Одеської області). – Ф. 13. – Оп. 3. – Спр. 154.

10. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам (1917–1957). – В. 3-х т. – Т. 1: 1917–1928 гг. – М., 1957. – 728 с.

11. Директивы КПСС и Советского правительства... – Т. 2: 1929–1945 гг. – М., 1957. – 741 с.

12. Задачи машинно-тракторных станций (Из доклада председателя правления машинно-тракторного центра И. Е. Клименко) // Коллективист. – 1929. – № 15.

13. Івницький Н. А. История подготовки постановления ЦК ВКП(б) о темпах коллективизации сельского хозяйства от 5 января 1930 г. // Источниковедение истории советского общества. – М., 1964. – С. 256–288.

14. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу: В 6-ти т. – Т. 4. Кн. 2. – К., 1973. – 584 с.

15. Карр Э. Х. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917–1929. – М., 1990. – 208 с.

16. Клименко И. Е. Поднятие урожайности и задачи агрономии. – М., 1929. – 129 с.

17. Кооперативная жизнь. – 1929. – 28 декабря.

18. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). В 14-ти т. Т. 4: 1926–1929. – М., 1984. – 575 с.

19. КПСС в резолюциях ... Т. 5: 1929–1932. – М., 1984. – 446 с.

20. Кульчицкий С. В. Некоторые проблемы сплошной коллективизации на Украине // Сторінки політичної історії України / Авт.-укл.: Земляк Л. В., Ковальов А. П. та ін. – К., 1990. – С. 194–207.

21. Ленинский план построения социализма и его осуществление на Украине. – К., 1982. – 335 с.

22. Правда. – 1929. – 19 декабря.

23. Пути сельского хозяйства. – 1928. – № 3.

24. РДАЕ (Російський держав. архів економіки). – Ф. 7486. – Оп. 1. – Спр. 1.

25. РДАЕ. – Ф. 7486. – Оп. 19. – Спр. 2.

26. С новыми силами. К итогам Всесоюзного съезда колхозов // Сельскохозяйственная кооперация. – 1928. – № 11.

27. Случевська С. А. Полум'яний більшовик І. Є. Клименко // Укр. іст. журн. – 1962. – № 4. – С. 152–153; Дейнега О. І. Іван Клименко. – Одеса, 1968. – 127 с.; Голубова Г. Г. Один з керівників КП(б)У (до 80-річчя від дня народження І. Є. Клименка) // Укр. іст. журн. – 1971. – № 9. – С. 113–114; Клименко М. М. Документальні джерела про революційну діяльність І. Є. Клименка // Архіви України. – 1984. – № 3. – С. 57– 60 та ін.

28. Сталін Й. В. До питань аграрної політики в СРСР. Промова на конференції аграрників-марксистів 27 грудня 1929 р. // Сталін Й. В. Твори. – Т. 12. – К., 1950. – С. 141–171.

29. Сталін Й. В. На хлібному фронті. З розмови із студентами інституту червоної професури, Комакадемії і Свердловського університету 28 травня 1928 р. // Сталін Й. В. Твори. – Т. 11. – К., 1949. – С. 80–95.

30. Сталін Й. В. Рік великого перелому // Сталін Й. В. Твори. – Т. 12. – К., 1950. – С. 118–135.
31. Шестнадцатая конференция ВКП(б). Апрель 1929 г. Стенографический отчет. – М., 1962. – 838 с.
32. Шмелев Г. Перед поворотом // Правда. – 1989. – 3 февраля.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грінченко Віктор Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історична персоналістика; проблеми політичної історії України перших десятиліть радянського періоду.